

УДК 81'367.04

[http://doi.org/10.31548/philolog13\(4_2\).2022.002](http://doi.org/10.31548/philolog13(4_2).2022.002)

**ГРАМАТИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ
У СТРУКТУРІ СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ
GRAMMATICAL VALENCE IN THE STRUCTURE
OF SYNTACTICALLY NON-SEGMENTED WORD-COMBINATION**

М. І. ЛИЧУК, доктор філологічних наук,

професор кафедри романо-германських мов і перекладу,

M. I. LYCHUK, Doctor of Philological Sciences, professor, Department of Romance and

Germanic Languages and Translation,

Email: mariya.lychuk@nubip.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8046-7414>

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Анотація. У сучасних граматиках слов'янських мов синтаксично нечленовані словосполучення не виділяються в окремий тип, а представлені в єдиному списку різних типів синтаксично вільних словосполучень. Сьогодні актуальним є усвідомлення місця синтаксично нечленованих словосполучень у граматичній системі мови. Мета статті — охарактеризувати основи граматичної валентності синтаксично нечленованого словосполучення як нового типу синтаксичних конструкцій. Нові підходи до аналізу структурної організації синтаксичних одиниць в граматиці української мови поч. ХХІ ст. сприяли поглибленню теорії словосполучень (праці І. Вихованця, А. Загнітка, М. Балко, Н. Костусяк, Н. Кобченко, О. Холод'як, Р. Назарчук, Л. Шитик, В. Барчука та ін.), зокрема синтаксично нечленованих словосполучень. Синтаксична зв'язаність і синтаксична неподільність лежать в основі синтаксично нечленованих словосполучень. Граматична валентність стрижневого компонента в синтаксично нечленованих словосполученнях визначається сукупністю таких ознак, як: частиномовна належність стрижневого компонента, його категорійне значення; категорійні ознаки основного компонента. Проаналізовано синсемантичність стрижневого компонента з огляду на ономазіологічні характеристики слів різної частиномовної належності. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні синтаксично нечленованого словосполучення в прагматичному аспекті.

Ключові слова: стрижневий компонент, залежний компонент, граматична валентність, синтаксично нечленоване словосполучення.

Актуальність (Introduction). У сучасних граматиках слов'янських мов синтаксично нечленовані словосполучення не виокремлюють в окремий тип, а представляють в єдиному списку різних видів синтаксично вільних словосполучень. Однак українські лінгвісти визначили специфіку цих синтаксичних одиниць. Ці дослідження можна адаптувати до вивчення синтаксично нечленованих одиниць в будь-якій слов'янській мові.

Актуальність дослідження зумовлена потребою увиразнити ознаки синтаксично нечленованих словосполучень, упорядкувати їхні типи, розв'язати дискусійні проблеми, що стосуються граматичного статусу словосполученнєвих нечленованих конструкцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Literature review). Нові підходи до аналізу структурної організації

синтаксичних одиниць в українській граматиці початку ХХІ ст. посприяли поглибленню теорії словосполучення (праці І. Вихованця [6], А. Загнітка [5], М. Всеволодової [19], М. Балко [11, 23], О. Холод'як [9], Н. Костусяк [7, 24], Н. Кобченко [4, 8], Р. Назарчук [10], D. Allerton [20], M. Lychuk [13] та ін.), зокрема й синтаксично нечленованих слово-сполучень. Однак цей тип синтаксичних конструкцій потребує певних граматичних акцентів та логічної систематизації.

Теоретичним підґрунтям дослідження граматичної валентності синтаксично нечленованого словосполучення слугували важливі положення із наукових розвідок українських лінгвістів: М. Балко [23], А. Загнітка [5], Н. Кобченко [4, 8], Н. Костусяк [7], О. Холод'як [9] та ін.

Стійка структурна схема синтаксично нечленованих словосполучень реалізує-

ться на внутрішньосполученнєвому рівні по-різному. Вона об'єднує два компоненти: ядерний та залежний. Особлива роль належить ядерному компонентів. Його категорійне значення, категорійні ознаки граматично і семантично прогнозують заповнення залежної позиції. У синтаксично нечленованих словосполученнях валентні можливості ядерних компонентів детермінують відповідні граматичні форми і семантику залежного чи залежних компонентів. Граматичну валентність синтаксично нечленованих словосполучень кваліфікуємо з опертям на особливості ядерного і залежного компонентів та синтаксичну зв'язаність.

Мета статті (The aim of the article) – схарактеризувати підґрунтя граматичної валентності синтаксично нечленованих словосполучень як нового типу словосполученнєвих конструкцій в будь-якій слов'янській мові.

Методи дослідження (Methods of research). Ми використали основний метод – *описовий*; він дав змогу ґрунтовно проаналізувати структуру синтаксично нечленованих словосполучень, особливості сполучуваності компонентів структурних схем. Використано *метод моделювання* – для створення моделей синтаксично нечленованих словосполучень, для унаочнення трансформацій, унаслідок яких утворюються синтаксично нечленованих словосполучень. Послугуємося *методом компонентного аналізу* – для вивчення специфіки сполучуваності компонентів метафоричних і перифрастичних нечленованих словосполучень. *Трансформативний метод* уможливив розмежувати синтаксично нечленовані і синтаксично вільні словосполучення, для актуалізації механізмів становлення цілісності нечленованої структури.

Результати дослідження та їх обговорення (Results and discussion). Синтаксично нечленоване словосполучення – це синтаксично нечленована непередикативна одиниця, утворена за певною структурною схемою. Характеризуються специфічним поєднанням компонентів, що вможлиблює творення їх як значеннєвих мовних одиниць.

Компоненти структурної схеми синтаксично нечленованих слово-сполучень розподілені за двома типами: ядерні та залежні. Між компонентами встановлені

певні відношення, підґрунтям яких є дві важливі ознаки – синтаксична нечленованість та синтаксична зв'язаність.

З метою визначення природи й специфіки синтаксично нечленованих словосполучень варто з'ясувати деякі терміни, зокрема валентність та сполучуваність.

У сучасній лінгвістиці терміни «сполучуваність» і «валентність» іноді вживають паралельно. Логічним видається розмежувати сутність цих термінів, спираючись на дихотомію мови і мовлення: валентність – явище мови, сполучуваність – явище мовлення.

У лінгвістиці термін «валентність» нерідко ототожнюють із терміном «сполучуваність». У західноєвропейське мовознавство Л. Теньєр увів термін «валентність» на позначення сполучуваності [1, с. 56]. Дослідник витлумачив синтаксичну валентність як потенційну властивість дієслова в особовій формі сполучатися із суб'єктом і об'єктом [Там само, с. 56]. Він застосував валентність до опису поверхневих синтаксичних зв'язків дієслова, тобто розглядав її у формально-синтаксичній площині речення.

У сучасній лінгвістиці термін «валентність» дослідники трактують широко і вузько. С. Кацнельсон запропонував широке тлумачення поняття валентності: «це властивість певних розрядів слів приєднувати до себе інші слова» [2, с. 20]. Воно є абстрактним, оскільки охоплює весь набір можливих реалізацій відношень певної лексичної одиниці. Проте в лінгвістиці набуло поширення визначення валентності, яке запропонував С. Кацнельсон згодом у своїх студіях: «здатність [слова – М.Л.] приєднувати до себе категорійно цілком визначене повнозначне слово» [2, с. 20].

Вузьке трактування валентності пов'язане з обов'язковою сполучуваністю слів у реченні, що забезпечує його граматичну правильність. У лінгвоукраїністиці теорія валентності сформувалася під впливом досліджень Й. Андерша, І. Вихованця, А. Загнітка та ін. Проблему валентності пов'язували насамперед з дієсловом як носієм валентних властивостей [3], [6, с. 110], [5, с. 270] та ін. Однак в процесі розвитку теорії валентності стало зрозумілим, що й інші частини мови можуть бути носіями валентності.

Різні трактування понять «сполучуваність» і «валентність» спричинили наукові дискусії. На сьогодні в лінгвістиці сформовано три основні підходи до тлумачення валентності та сполучуваності: 1) поняття вважають тотожними [12 та ін.]; 2) поняття є різнорівневими, тому вони не можуть співвідноситися одне з одним [14 та ін.]; 3) сполучуваність є ширшим поняттям, а валентність – вид сполучуваності [15 та ін.]. Подібно до Л. Теньєра О. Орендарчук вважає, що на рівні поверхневих синтаксичних структур валентність дорівнює сполучуваності. Вона визначає валентність як первинну сполучуваність у вузькому витлумаченні, а вторинну – широко. Дослідниця тлумачить сполучуваність як реалізацію комбінаторики в мовленні, а первинну валентність – реалізацію її в мові, тобто лише на рівні мовних одиниць [12, с. 12].

Деякі дослідники диференціюють сполучуваність і валентність у мові й мовленні за різними ознаками: синтаксичними [17, с. 5], семантичними [18, с. 56], потенційними [15, с. 114]. С. Різник аналізує валентність і сполучуваність крізь призму синтаксичного зв'язку керування, визначаючи його як особливий спосіб поєднання слів для вираження певних семантико-синтаксичних відношень, суть якого полягає в підпорядкуванні морфологічної форми відмінюваної частини мови (іменника) будь-якому слову, що перебуває в позиції головного елемента синтаксичної сполуки [17, с. 5]. Здатність слова підпорядковувати собі залежні слововформи або сполуки слів для реалізації ним того чи того обсягу значення є його валентною або невалентною підрядною сполучуваністю. С. Різник тлумачить валентність як зумовлену лексико-граматичними властивостями слова потребу вступати в синтаксичний зв'язок з іншими словами, мати при собі певний набір синтаксичних позицій для обов'язкового чи можливого заповнення їх одиницями передбаченої семантико-синтаксичної природи – відмінковими формами іменника, ужитого у предметному значенні [Там само, с. 5]. На нашу думку, синтаксичний зв'язок керування не розкриває сутності сполучуваності, а тільки сприяє аналізу її засобів. О. Селіванова трактує валентність як явище одностороннього зв'язку – сильне слово підпорядковує собі інші слова, а

сполучуваність є двоспрямованою – поєднуються різні класи слів і не визначається пріоритет тільки за однією частиною мови або певний напрямок сполучення [18, с. 56].

Уважаємо, що розмежувати поняття валентності і сполучуваності за однією ознакою неможливо. І. Овчиннікова диференціює поняття валентності та сполучуваності в аспекті парадигматики і синтагматики. Вона вважає, що відношення валентності і сполучуваності можна схарактеризувати як відношення потенції до реалізації, тобто коли можливість реалізується, валентність виявляється в конкретній сполучуваності [15, с. 114].

Прибічники третього підходу встановлення співвідносності між сполучуваністю і валентністю кваліфікують сполучуваність як загальне й універсальне поняття, а валентність – як один з її видів [15, с. 114; 16]. Такий підхід є доречним у дослідженні морфологічного статусу мовних явищ.

Дослідження проблем сполучуваності активізувалися в синтаксисі наприкінці ХХ ст.: «... широкого розмаху набули тісно пов'язані між собою граматики залежностей і валентнісна граматики, які взагалі прагнуть до обґрунтування всієї теорії синтаксису (а подекуди, урешті-решт, і всієї теорії граматики) явищами сполучуваності (валентності)» [19, с. 42–43].

М. Всеволодова пов'язує із законами сполучуваності механізм реалізації закону семантичного узгодження в мові й мовленні. Вона наголошує, що закон семантичного узгодження, валентність і граматична сполучуваність (частіше – граматична валентність, синтаксична валентність) репрезентують реалізацію одного глобального явища в мові – змістової цілісності мовного простору, що є необхідною умовою «виконання мовою всіх своїх функцій і насамперед комунікативної та інформативної» [19, с. 10].

Сполучуваність реалізує міжрівневі зв'язки різних мовних одиниць, оскільки має стосунок до багатьох рівнів мови, зокрема лексичного, морфологічного та синтаксичного. Сполучуваність і валентність ґрунтуються на однакових властивостях слова – здатності поєднуватися, однак ці властивості є різнобічними. Сполучуваність характеризується широким

функційним призначенням, оскільки об'єднує компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю й не зумовлені нею на основі їхньої семантичної кореляції, ураховуючи словотвірні й морфологічні характеристики поєднуваних елементів. Лінгвісти кваліфікують сполучуваність як конкретну реалізацію валентності в мовленнєвій діяльності, що «зумовлюється комплексом ситуативно-прагматичних, комбінаторних завдань та умов» [5, с. 270].

Слушною вважаємо думку І. Овчинікової про те, що в аспекті внутрішньої структури сполучуваність – це якісна характеристика слів, яка відображає діапазон варіювання їх при головному слові, а валентність – властивість, що характеризує насамперед головне слово, оскільки розкриває особливості його функціонування в реченні і визначає будову речення, зумовлену цими особливостями [15, с. 114].

Ми спираємося на такі положення: валентність – потенційна можливість слова поєднуватися з іншими словами, сполучуваність – актуалізація цієї властивості в мовленні.

Аналіз поєднуваності у граматичному плані, спираючись на дихотомію мова – мовлення, уможливорює, з одного боку, виділити й описати валентність слів у вигляді словосполученнєвих моделей, зокрема синтаксично нечленованих словосполучень, а з іншого – з'ясувати особливості актуалізації таких моделей у мовленні, тобто визначити їхню сполучуваність.

Проблеми сполучуваності компонентів у неподільних сполученнях досліджували І. Мельчук [21, с. 73–79], М. Балко [23] та ін. Варто зазначити, що поняття неподільних сполучень слів дослідники часто визначають інтуїтивно. Пропонуючи терміни «стійкість» та «ідіоматичність», І. Мельчук зазначає: «Якщо розглядати сполучення яких-небудь елементів, природно називати стійким таке сполучення певних елементів, у яких ці елементи трапляються значно частіше, ніж в інших сполученнях» [21, с. 73]. Він аналізує ці поняття формально, не пов'язуючи з планом змісту.

М. Балко виділила три типи граматичної сполучуваності в синтаксично нечленованих словосполученнях на основі чинників, які зумовлюють граматичну

сполучуваність компонентів синтаксично вільного словосполучення [11, с. 21–23].

1. Мотивована лексичним значенням слів. Ця сполучуваність, з одного боку, є здатністю слова поєднуватися з іншими словами, а з іншого – засобом відмежування певного лексичного значення слова від інших лексичних значень. Граматична сполучуваність – це певна потенційна властивість слів, що ввібрала в себе поєднання слів і диференціацію їхніх значень [11, с. 49].

2. Зумовлена лексико-граматичними особливостями слова. З огляду на категорійне значення стрижневих слів спостерігаємо обмеження щодо поширення сполучуваності на слова будь-яких лексико-граматичних класів, натомість сполучуваність закріплена лише за певним класом слів [Там само, с. 24].

3. Зумовлена певною граматичною категорією без впливу конкретного лексичного значення [Там само]. Наприклад, дієприкметники пасивного стану керують орудним відмінком без прийменника, що визначає виконавця дії, пор.: написаний другом, прочитаний учнем та ін. [Там само].

Отже, у синтаксично вільних словосполученнях граматична сполучуваність слів, тобто граматична валентність, детермінована основними ознаками, якими наділене головне слово: його лексичним значенням, категорійним значенням і категорійними ознаками.

Реченнєва структура демонструє реалізацію синтаксичних потенцій слів, представляючи різні типи словосполучень – синтаксично вільні, синтаксично нечленовані та фразеологічно зв'язані. У синтаксично вільному словосполученні головне слово є носієм активної відцентрової валентності, яку визначають як «спроможність головного слова мати при собі певні відкриті позиції, які заповнюють інші, залежні від нього слова» [23, с. 170]. Залежне слово є валентним партнером, що заповнює відкриті позиції носія валентності. Напр.: *писати (що?) листа (кому?) другу, привезти (що?) пакунок (чим?) машиною (звідки?) з пошти* та ін.

У синтаксично нечленованому словосполученні сполучуваність має свою специфіку: її кваліфікують як синтаксично зумовлену. Саме синтаксична позиція впли-

ває на стрижневе слово так, що воно стає семантично послабленим або спустошеним. З огляду на це стрижневе слово потребує залежного слова для свого увиразнення, уточнення, підсилення свого лексичного значення. Лексична і граматична повноцінність синтаксично нечленованих словосполучень зумовлена поєднанням граматично стрижневого і залежного слів. Це спостерігаємо на прикладі синтаксично нечленованих словосполучень, одним із компонентів яких є іменник, що виражає найзагальнішу ознаку предмета, є назвою родового поняття, як-от: *людина, жінка, чоловік, хлопець, дівчина, птах* та ін., а другий – обов'язковий залежний атрибутивний компонент, є назвою видового поняття. Напр.: *Він ішов, як ідуть бідні люди... ішов, все одно – на життя чи на смерть* (О. Кобилянська); *На саях позаду фірмана, на в'язці хмизу сиділа стара жінка* (В. Габор).

Синсемантичність ядерного компонента мотивована тим, що позначувана ним ознака може міститися або в пояснюваному, граматично залежному, компоненті, або в найближчому контексті. Залежний компонент зосереджує в собі основне лексичне навантаження. Прозора синсемантичність ядерного компонента виявляється в синтаксично нечленованих словосполученнях з компонентами *зросту, віку, з очима, з носом* та ін. Позиція підмета, присудка чи означення вимагає граматичної і лексичної повноцінності неподільної єдності: іменникові компоненти зросту, віку, з очима, з руками та інші обов'язково доповнюються атрибутивним компонентом. Напр.: *На порозі стояла струнка русокоса дівчина, з чисто синіми очима, а біля неї – високий чорнявий юнак* (М. Вайно); *Русалка мала вигляд молоді дівчини з довгим світлим волоссям, що спадало по спині нижче пояса* (О. Жовна).

Компоненти структурної схеми синтаксично нечленованих словосполучень мають потенційну можливість поєднуватися один з одним залежно від особливостей синтаксичних зв'язків, семантичної узгодженості та граматичної відповідності між ними. Їх диференціюють на ядерні і залежні. Наявність ядерного і залежного чи залежних компонентів у структурі синтаксично нечленованого словосполучення зумовлює її зна-

чення як «синтаксичне». Модель синтаксично нечленованого словосполучення формує ядерний компонент, що виражений числівником (іменником, дієсловом, займенниковим словом тощо), та залежні – різної частиномовної належності.

Валентні властивості компонентів у синтаксично нечленованих конструкціях визначає синтаксична зв'язаність як основа сполучуваності. У формальному плані синтаксична зв'язаність компонентів синтаксично нечленованих слово-сполучень детермінує їхню структурну організацію: установлює чітку послідовність компонентів – препозицію ядерного щодо залежних, незворотність місцезоташування ядерного і залежного чи залежних компонентів, що й унеможливорює структурні варіанти таких синтаксичних конструкцій.

Граматична валентність ядерного компонента у синтаксично нечленованих словосполученнях детермінована сукупністю таких ознак, як:

1. Частиномовна належність ядерного компонента, його категорійне значення.

У кількісно-іменних синтаксично нечленованих словосполученнях ядерними компонентами є числівники як певний лексико-граматичний клас слів, що називають абстраговані кількісні поняття, позбавлені предметності. Ономазіологічне значення числівника віддзеркалює його здатність поєднуватися з іншими словами. Слова з кількісним значенням потребують переважно іменникового залежного компонента, адже абстрактна кількісна ознака може бути передана тільки через конкретний предмет. Означальні іменникові компоненти уточнюють семантичну структуру числівників, істотно інформаційно доповнюють їх. Напр.: *Ой три шляхи широкії* *Докупи зійшлися* (Т. Шевченко); *Так триває два дні. Два дні – й жодної відвертої розмови* (В. Козаченко).

У декількох типах синтаксично нечленованих словосполучень ядерним компонентом є займенникові слова, що, виконуючи контекстно-вказівну функцію, тільки вказують на істоту чи предмет. Це вможливорює сполучення їх з іменником, прикметником або дієприкметником. Напр.: *І якщо хтось із офіцерів вирушав з перевіркою, третій пост встигав зателефонувати в караулку...* (Ю. Андрухович); *Хтось чужий... за Фріца тихо говорив:*

«Завтра о дев'ятій вечора «дядько Самуїл» має бути в «красуні» (В. Винниченко); **Дещо тривожне відчувалося в повітрі** (В. Малик).

2. Категорійні ознаки ядерного компонента. Граматична форма ядерного компонента визначає граматичну форму залежного, напр.: *хтось з старших, найвищого з групи, дівчина з русими косами, голубими очима* тощо. У синтаксично нечленованих слово-сполученнях, першим компонентом яких є змінювана числівникова лексема, залежні слова можуть бути виражені грамемами або називного, або родового чи знахідного відмінків. Напр.: **Кільканадцять пострілів відбилися у хвилях і полягли по берегах** (Ю. Яновський). Якщо ядерний компонент виражений іменниковою лексемою на означення початку / середини / кінця явища, то залежний може мати форму родового відмінка, напр.: **Був кінець червня** (О. Лишега).

У деяких типах синтаксично нечленованих словосполучень, зокрема зі значенням сумісності, чи словосполученнях, утворених поєднанням лексем з обличчям, з руками, з голосом, з очима + прикметник чи дієприкметник, залежні компоненти в реченнєвій структурі виражені граемою орудного відмінка (пор.: **Ввечері Нимидора з Джерихою принесли в ряднах одважене панське прядиво** (І. Нечуй-Левицький); **На санях, тримаючи в руках віжки й крутячи над кінськими крупами батогом, стояв малого росту чоловік з дрібним обличчям** (В. Габор); у словосполученнях, у яких перший компонент має абстрактне значення – *справа, штука, факт, об'єкт* та інші, залежний компонент виражений граемою називного відмінка, напр.: **Життя – річ безжалісна** (О. Кобилянська); **Нуська – об'єкт підозрілий** (Ю. Винничук).

Синтаксично нечленовані словосполучення на зразок *з міста до села* за морфологічним вираженням є прийменниково-іменниковими. Перший компонент, наділений граматичним значенням, визначає морфологічну форму другого компонента. Прийменникові комплекси *з – до, з – в, від – до* обмежують вираження граматичних форм для іменникових компонентів, а саме: перший та другий іменники виражені тільки граемами родового відмінка однини або відповідно граемою родового

і граемою знахідного відмінків однини. Іменникові лексеми сприймаються як застигли граматичні форми. Напр.: *Бездумно тиняюся з кутка в кутки, і з кожним кроком на мене накочуються хвилі суми і зненависті* (В. Врублевський); *Там був населений пункт, на околиці якого височіла цукроварня, укріплена від низу до самого даху кулеметами* (О. Гончар).

У деяких типах і різновидах синтаксично нечленованих слово-сполучень спостерігаємо семантичне спрямування залежного компонента. Саме тому надто звуженим чи обмеженим у семантичному плані є вибір залежних лексем: а) ядерний компонент називає міру ваги чи частину від цілого: метр тканини, кошик грибів, вагон лісу, шматок булочки, пригоршня зерна; б) ядерний компонент – назва родового поняття, залежний – видового, напр.: **Сосна – одне із найстаріших дерев**.

У синтаксично нечленованих словосполученнях з прийменниковими комплексами *з – до, з – в, від – до, у – поблизу, в – на, на – під* другий іменниковий компонент є семантично обмеженим. Уживання тільки одного компонента спричиняє незначне семантичне зрушення реченнєвої побудови. Неподільна єдність зразка *в лузі на каліні* передає цілісне значення, достатнє в інформативному сенсі, яке не потребує доповнення чи конкретизації. Напр.: *А Теофіла, щойно переступивши поріг, заметалася від стіни до стіни, як мечеться звірина...* (М. Матіос).

Семантичні обмеження щодо залежного компонента простежуємо в синтаксично нечленованих словосполученнях дієслівного типу, в яких ядерний компонент виражений дієсловом, предикативним прикметником чи предикативним прислівником. Позиція залежного компонента заповнена тільки дієсловом певної лексико-семантичної групи. Така характеристика увиразнена відповідним контекстом. Залежні компоненти здебільшого мають і граматичні обмеження: можуть бути виражені тільки інфінітивними формами дієслова. Напр.: *Ми сіли в траву, і я почав працювати над черговим шедевром* (Ю. Винничук).

Специфіка сполучуваності залежить і від семантики компонентів, що спостерігаємо під час утворення метафоричних і

перифрастичних нечленованих словосполучень. Напр.: *За двадцять метрів галявина обривалася вниз двадцятиметровим урвищем, і там внизу гострі уламки вулканічної породи зустрічали грудьми білі отари хвиль* (Брати Капранови). Лексема отара містить сему 'великий' (великий гурт овець, кіз), і саме цей сектор семної структури уможливив утворення метафоричного нечленованого словосполучення *отари хвиль*. Можна вважати, що синтаксично нечленовані словосполучення такого типу підлягають дії закону семантичного узгодження.

У синтаксично нечленованих словосполученнях значущими є валентні можливості ядерного компонента щодо залежного. Валентні можливості компонентів зумовлені їхніми диференційними ознаками, основними з яких є: 1) компоненти виражені повнозначними словами, один з яких має послаблену номінативність (синсемантичність); 2) синтаксична зв'язаність залежить від частиномовної належності ядерного компонента та специфіки граматичної сполучуваності; 3) синтаксична нечленованість як здатність займати позицію одного із членів речення. У синтаксично нечленованому словосполученні сполучувальні можливості компонентів реалізуються на внутрішньо-сполученнєвому рівні. Внутрішня сполучуваність ґрунтується на синтаксичному зв'язку і семантико-синтаксичних відношеннях між самими компонентами таких словосполучень.

У синтаксично нечленованих словосполученнях жоден з компонентів не втрачає остаточно свого лексичного значення, проте один з них набуває певної синсемантичності і починає виконувати не основну, а допоміжну роль. Наприклад, слова *колір, ріст, розмір* і под. без уточнення прикметником є інформативно недостатніми і уточнюються завдяки сполученню з узгодженою формою, пор.: *червоний колір, низький ріст, великий розмір* та ін. Крім того, наведені словосполучення, хоч і можуть бути самостійними, проте конкретизуються щодо певних предметів чи назв осіб, наприклад: *хустина червоного кольору, чоловік низького росту, сорочка великого розміру* та ін. Значущість залежного слова в словосполученні виявляють трансформації, у

яких залежне слово перебирає на себе основне значення кольору й ознаки, зросту й ознаки, розміру й ознаки тощо, пор.: *хустина червоного кольору // червона хустина; чоловік низького росту // низький чоловік; сорочка великого розміру // велика сорочка* та ін. Компонент з послабленим лексичним значенням опускається як менш важливий у загальній змістовій (інформативній) структурі конструкції – дескрипції.

Послаблена номінативність іменників зумовлює обов'язкову сполучуваність з поширювальним компонентом, що конкретизує, увиразнює, диференціює значення іменника в синтаксично нечленованому словосполученні. Високий ступінь синсемантичності ядерного компонента зумовлює високий ступінь його розгортання, передбачаючи поєднуваність зі словами іншої семантики, які часто передають одне поняття. Напр.: *З найпершої миті, з першого слова насилаю на тебе, Іване, вогонь... вогонь живлющий і цілющий... вогонь добрий і лютий, як крик жінки, що вперше родить сина* (Р. Федорів); [Сварг] *Повернувся і поклав на стіл чотири золоті зливки і десяток різаних шматочків срібла* (С. Скляренко). Залежні прикметникові чи іменникові компоненти конкретизують, уточнюють семантику ядерного числівникового компонента.

Для характеристики людини, рідше тварини чи предмета в синтаксично нечленованих словосполученнях зі значенням соматичної, чи іманентної, належності семантично послаблений ядерний компонент потребує залежного атрибутивного. Якщо іменникові компоненти *очі, руки, ноги, лоб, чоло, шия, вуха, брови, ніс, роги, щоки, обличчя, морда, клюв, лапи* і под. ужиті для характеристики, то обов'язковими при них є узгоджені чи неузгоджені означення, пор. *людина з довгим носом, з карими очима, з високим лобом; орел з міцним клювом, з коротким хвостом* та ін. Напр.: *Місяць, що несподівано спалахнув за їхніми спинами, вихопив з темряви заросле щетиною лице з глибокими, наче криниці, очима* (В. Медвідь); *Хлопчик був здоровим, контактним, із ясними очима та доброю вдачею* (Брати Капранови).

На рівні синтаксично нечленованих словосполучень валентні потенції

компонентів мають особливу специфіку. Такі словосполучення «визначаються дворівневою валентною структурою, тобто мають внутрішню та зовнішню валентність» [23, с. 100]. Дворівнева валентна структура синтаксично нечленованого словосполучення передбачає: а) наявність внутрішньої сполучуваності в межах синтаксично нечленованого словосполучення; б) реалізація синтаксично нечленованим словосполученням сполучувальних можливостей на реченнєвому рівні, де воно є носієм валентності або валентним партнером [23, с. 101].

На внутрішньому рівні реалізуються сполучувальні можливості компонентів словосполучення, а на зовнішньому – усе синтаксично нечленоване слово-сполучення, що є носієм валентності, або реалізує лівобічну чи правобічну валентність предиката, або виконує роль валентно не зумовленого члена речення [23, с. 100]. Внутрішня сполучуваність ґрунтується на зв'язках і відношеннях між самими компонентами синтаксично нечленованого словосполучення.

Граматична валентність слів у синтаксично нечленованих слово-сполученнях реалізується з оперттям на дві умови: семантичну сумісність обох компонентів, яка детермінована фактами об'єктивної дійсності, і граматичну відповідність між ними. Валентні можливості носіїв валентності та їхніх валентних партнерів неоднакові. Для носіїв валентності, зокрема числівникового та займенникового типу, характерна обов'язкова предметна кореляція, генетичний зв'язок зі словами, що позначають конкретний предмет, напр.: *Після Покрови Кайдашиха витягла з скрині два сувої полотна* (І. Нечуй-Левицький); *І сотня тисяч відьм помчить на Лису гору* (О. Забужко). У поданих реченнях числівникові компоненти – носії валентності, а іменникові – валентні партнери.

Зовнішня сполучуваність виявляється поза синтаксично нечленованою конструкцією, вона віддзеркалює відношення між синтаксичною конструкцією та її оточенням. На зовнішньому рівні синтаксично нечленоване словосполучення реалізує в реченнєвій структурі сполучувальні властивості, виконуючи роль носія валентності, або валентного парт-

нера, або валентно не зумовленого члена речення.

Носієм валентності синтаксично нечленоване словосполучення буває тоді, коли корелює з: а) предикатом дії, напр.: *Ти зрікся мови рідної. Тобі земля родити перестане* (Д. Павличко); у реченнєвій структурі зреалізовані валентні можливості двох дієслівних компонентів; б) предикатом власне-якісної оцінки, вираженим предикативним прикметником та напівморфемою-зв'язкою, напр.: *Хлопець був міцної статури* (В. Козаченко); предикат відкриває лівобічну позицію носія якісної ознаки; в) предикатом якості-відношення, напр.: *Київ – європейське місто* (Розм.); г) предикатом кількісної ознаки, напр.: *Мені було тоді шістнадцять років* (Ю. Яновський); предикат може виражати кількісн-вікову ознаку, ознаку приблизної кількості та ін.

Синтаксично нечленоване слово-сполучення в реченнєвій структурі ужите переважно в ролі валентного партнера. Воно може займати як лівобічну, так і правобічну позиції. Валентність предиката вможливорює виділення нечленовано-сполученнєвих синтаксем як в лівобічній, так і в правобічній позиціях. Напр.: *Тато з мамою теж перестрашились: Дарка почала стогнати уві сні* (О. Забужко); *3 села до села вела курна дорога* (В. Козаченко); – *Я уявляю, як ти вирізуєш щось гнівне із дерева...* (Є. Гуцало).

Висновки (Conclusions). В українській граматиці усталилася думка про синтаксично нечленовані слово-сполучення як окремий тип, що за певним набором ознак істотно відрізняється від синтаксично вільних словосполучень. Граматична валентність синтаксично нечленованих словосполучень позначена певною специфікою: детермінована морфологічним вираженням і відповідно категорійним значенням ядерного компонента, його категорійними ознаками і семантикою залежного компонента. Сполучуваність слів у нечленованих словосполученнєвих конструкціях реалізується за умови семантичної сумісності обох компонентів структурної схеми, що детерміновано фактами об'єктивної дійсності, та граматичної відповідності між ними.

Валентні можливості компонентів у структурі синтаксично нечленованих сло-

восполучень зумовлені їхніми диференційними ознаками, основними з яких є такі: 1) компоненти виражені повнозначними словами, один з яких має послаблену номінативність (синсемантичність); 2) синтак-

сична зв'язаність залежить від частини-мовної належності ядерного компонента та вираження граматичної валентності; 3) синтаксична нечленованість – здатність займати позицію одного із членів речення.

Список використаної літератури

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською: монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 191 с.

2. Балко М. Словосполучення сучасної української мови на тлі теорії функційної транспозиції. Мова: класичне – модерне – постмодерне. Київ : ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2014. Вип. 1. С. 21–27.

3. Барчук В. Про сполучення слів як фундаментальні синтаксичні одиниці. Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька (Чернівці, 16–17 червня 2022). Чернівці, 2022. С. 50–51.

4. Ващенко О. І. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 20 с.

5. Вихованець І. Р. Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення. Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. Київ, 2019. Ч 1. С. 170–173.

6. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. URSS. 2019. 656 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4996>

7. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту. Донецьк : ДонНУ, 2014. 480 с.

8. Кобченко Н. Граматична природа й сфери функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання. Київ : НаУКМА, 2016. 196 с.

9. Кобченко Н. Становлення теорії синтаксичного зв'язку в українській мові (XVII–початок XX ст.). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 17. 2018. С. 107–124.

10. Костусяк Н. М. Засоби реалізації заперечної семантики в романі В. Шкляра «Чорний ворон»: функційний та комунікативно-прагматичний вимір. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 33 (72).»1.

Ч. 1. 2022. С. 41–46.

11. Назарчук Р. Об'єктні зв'язки референтно спеціалізованих дієслівних предикатів (на матеріалі україн., польс., англ. мов). Дис. канд. філол. наук. 10.02.15. Львів, 2021. 288 с.

12. Овчиннікова І. І. Лексико-граматична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ. 1993. 212 с.

13. Орендарчук О. Л. Валентнісні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» (на матеріалі англійської та української мов). Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Вип. 8. 2017. С. 38–46.

14. Таукчі О. Ф. Теоретичні аспекти вивчення іменної дієслівної лексичної сполучуваності в англійській, українській і російській мовах: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство». Донецьк. 2006. 19 с.

15. Різник С. М. Об'єктна сполучуваність іменних девербативів у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ. 2009. 17 с.

16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Підручник. Полтава : Довкілля-К., 2008. 712 с.

17. Холодъон О. Семантична валентність дієслів: діалект vs літературна мова. *Філологічний часопис*. 1 (17). 2021. С. 141–156.

18. Шитик Л. В. Пояснювальні складні речення крізь призму граматичної концепції сполучника К. Г. Городенської. *Грамматичний простір сучасної лінгвоукраїністики*. Катерині Григорівні Городенській. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. С. 273–281.

19. Allerton D. J. *Essentials of grammatical theory: A consensus view of syntax and morphology*. Abingdon; Oxon : Routledge, 2019. 326 p.

20. Kostusiak N., Navalna M., Mezhev

O. The functional-cognitive characteristics of interrogative utterances in modern Ukrainian. *Cognitive Studies*. No 21. 2021. P. 55–69.

21. Lychuk M. The semantic typology of syncretic syntactically indivisible word combinations in Ukrainian linguistics. *Analele Universitatii din Craiova. Seria Stiinte Anul*. XLIII. NR .1–2, 2021. P. 385–390.

22. Messer, Kachel, Kennison, Shelia. The Contributions of Singular and Plural nouns to Sentence Processing Complexity: evidence from reading time. *East European Journal of Psycholinguistics*. Vol. 7. №1. 2020. P. 85–96.

References

1. Andersh, Y. F. (1987). *Typolohiia prostykh diieslivnykh rechen u cheskiei movi v zistavlenii z ukrainskoiu: monohrafiia* [Typology of simple verb sentences in Czech compared to Ukrainian: monograph]. Kyiv : Naukova dumka. 1987. 191 p.

2. Balko, M. (2014). *Slovospoluchennia uchasnoi ukrainskoi movy na tli teorii funktsiinoi transpozitsii* [Word-combinations of the modern Ukrainian language against the background of the theory of functional transposition]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne* [Language: classical – modern – postmodern]. Kyiv : TOV «SIK HRUP Ukraina». Vyp. 1. P. 21-27.

3. Barchuk, V. (2022). *Pro spoluchennia sliv yak fundamentalni syntaksychni odyntsi* [On the combination of words as fundamental syntactic units]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia* [Actual problems of syntax: current state and prospects of research]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 110-richchiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka* (Chernivtsi, 16-17 chervnia 2022). Chernivtsi. 2022. P. 50–51.

4. Vashchenko, O. I. (2005). *Valentna i nevalentna spoluchuvannist vidprymetnykovykh imennykh u suchasniï ukrainskii movi : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainska mova»* [Valence i nonvalence compatibility from adjective nouns in the modern Ukrainian language: author's dissertation cand. philol. sciences: 10.02.01 «Ukrainian language»]. Kharkiv. 20 p.

5. Vykhovalnets, I. R. (2019). *Valentnist predykata i semantyko-syntaksychna*

struktura elementarnoho recheniia. Syntaksys ukrainskoi movy [The valence of the predicate and the semantic-syntactic structure of the elementary sentence]. [Syntax of the Ukrainian language]: khrestomatiia: u 2 ch.. Kyiv, 2019. Ch. 1. P. 170–173.

6. Vsevolodova, M. V. (2017). *Teoriia funktsionalno-kommunikativnogo syntaksisa* [Theory of functional and communicative syntax.]. URSS. 2017. 656 p. Retrieved from: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4996>

7. Zahnitko, A. P. (2014). *Teoriia hramatyky i tekstu* [Theory of grammar and text]. Donetsk : DonNU. 480 p.

8. Kobchenko, N. (2018). *Hramatychna pryroda y sfery funktsionuvannia pidriadnogo syntaksychnoho zviazku u formi vilnogo poiednannia* [Grammatical nature and spheres of functioning of subordinate syntactic connection in the form of free combination]. Kyiv : NaUKMA. 196 p.

9. Kobchenko, N. (2018). *Stanovlennia teorii syntaksychnoho zviazku v ukrainskii movi (XVII–pochatok XX st.)* [Formation of the theory of syntactic connection in the Ukrainian language (XVII–early XX centuries)]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 17. P. 107–124.

10. Kostusiak, N. M. (2022). *Zasoby realizatsii zaperechnoi semantyky v romani V. Shkliara «Chornyi voron»: funktsiinyi ta komunikatyvno-prahmatychnyi vymir* [Means of implementation of negative semantics in V. Shklyar's novel «The Black Crow»: functional and communicative-pragmatic dimensions]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka* [Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Philology. Journalism]. Tom 33 (72). №1. Ch. 1. P. 41-46.

11. Nazarchuk, R. (2021). *Obiektni zviazky referentno spetsializovanykh diieslivnykh predykativ (na materialy ukrainskoi, polskoi, anhliiskoi mov)* [Object relations of referentially specialized verb predicates (based on the material of the Ukrainian, Polish, and English languages)]. *Dys. kand. filol. nauk*. 10.02.15. Lviv. 2021. 288 p.

12. Ovchinnikova, I. I. (1993). *Leksyko-hramatychna klasyfikatsiia diiesliv konkretnoi fizychnoi dii z semantykoïu stvorennia objekta v ukrainskii movi* [Lexico-grammatical classification of verbs of specific physical

action with semantics of object creation in Ukrainian language]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv. 212 p.

13. Orendarchuk, O. L. (2017). Valentnisni vidnoshennia diiesliv tematychnoi hrupy «chuttievoi sfery» (na materiali anhliiskoi ta ukrainskoi mov) [Valentine's relations of verbs of the thematic group «sensory sphere» (on the material of English and Ukrainian languages)]. [National Pedagogical University named after M. Drahomanova. Philological sciences (linguistics and literary studies). V. 8. P. 38–46.

14. Taukchi, O. F. (2006). Teoretychni aspekty vyvchennia imennoi diieslivnoi leksychnoi spoluchuvanosti v anhliiskii, ukrainskii i rosiiskii movakh [Theoretical aspects of the study of noun-verb lexical conjugation in English, Ukrainian and Russian languages]: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.15 «Zahalne movoznavstvo» [author's abstract thesis ... candidate philol. sciences: 10.02.15 «General Linguistics»]. Donetsk. 19 p.

15. Riznyk, S. M. (2009). Obiektna spoluchuvanist imennykh deverbatiyv u suchasni ukrainskii movi : [Object compatibility of nominal deverbatives in the modern Ukrainian language]: author's ref. dissertation cand. philol. sciences: 10.02.01 «Ukrainian language» [avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainian language»]. Kyiv. 17 p.

16. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: disrections and problems]. Pidruchnyk. Poltava : Dovkillia-K. 712 p.

17. Kholodon, O. (2021). Semantychna valentnist diiesliv: dialekt vs literaturna mova [Semantic valence of verbs: dialect vs literary language]. Filolohichni chasopys [Philological journal]. 1 (17). 2021. P. 141–156.

18. Shytyk, L. V. (2019). Poiasniuvalni skladni rechennia kriz pryzmu hramatychnoi kontseptsii spoluchnyka K. H. Horodenskoi [Explanatory complex sentences through the prism of the grammatical concept of conjunction K. G. Horodenska]. Hramatychnyi prostir suchasnoi lnhvoukrainistyky [Grammatical space of modern linguo-Ukrainian studies]. Kateryni Hryhorivni Horodenskii. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho. P. 273–281.

19. Allerton, D. J. (2019). Essentials of grammatical theory : A consensus view of syntax and morphology. Abingdon; Oxon : Routledge. 326 p.

20. Kostusiak, N., Navalna M., Mezhev, O. (2021). The functional-cognitive characteristics of interrogative utterances in modern Ukrainian. Cognitive Studies. No 21. P. 55–69.

21. Lychuk, M. (2021). The semantic typology of syncretic syntactically indivisible word combinations in Ukrainian linguistics. Analele Universitatii din Craiova. Seria Stiinte Anul. XLIII. NR. 1–2. P. 385–390.

22. Messer, Kachel, Kennison, Shelia. (2020). The Contributions of Singular and Plural nouns to Sentence Processing Complexity: evidence from reading time. East European Journal of Psycholinguistics. Vol. 7. №1. P. 85–96.

Abstract. *In modern grammars of Slavic languages, syntactically non-segmented word-combinations are not separated into a separate type, but are represented in a single list of different types of syntactically free word combinations. Today, it is important to understand the place of syntactically non-segmented word-combinations in the grammatical system of language. The purpose of the paper is to characterize the basis of the grammatical valence of syntactically non-segmented word-combination as a new type of syntactic constructions.. New approaches to the analysis of the structural organization of syntactic units in the Ukrainian grammar of the beginning of the XXI century contributed to the deepening of the theory of phrases (works of I. Vykhoanets, A. Zagnitko, M. Balko, N. Kostusiak, N. Kobchenko, O. Kholodon, R. Nazarchuk, etc.), including syntactically non-segmented word-combinations. Syntactically connectivity and syntactic indivisibility are the basis of syntactically non-segmented word-combinations. The grammatical valence of the core component in syntactically non-segmented word-combinations is determined by a set of such features as: part-language belonging of the core component, its categoric meaning; categoric features of the core component. The synsemanticity of the core component is analyzed in view of the onomasiological characteristics of words of different part-language affiliations. We see the prospects of research in the study of syntactically non-segmented word-combination in a pragmatic aspect.*

Keywords: core component, dependent component, grammatical valence, syntactically non-segmented word-combination.